
VI. ЕКОНОМІКА СФЕРИ СЕРВІСУ

УДК 331.101.262

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В РОДОВИХ ПОСЕЛЕННЯХ

М. Ф. ПЛОТНІКОВА, кандидат економічних наук, доцент;
О. Ф. ПРИСЯЖНЮК, кандидат економічних наук, доцент
(Житомирський національний агроекологічний університет)

Анотація. *Мета статті полягає у виявленні перспектив розвитку зайнятості та сільського зеленого туризму внаслідок реалізації ідеї «Родова садиба». Статтю присвячено дослідженню розвитку сільського зеленого туризму як перспективного напрямку соціального підприємництва в умовах об'єднаних територіальних громад. Методика дослідження. Методологічною основою дослідження є якісний аналіз, заснований на діалектичному й системному підходах соціально-економічних процесів. Основи сталого багатофункціонального розвитку сільських територій базуються на використанні інструментів аналізу та синтезу, наукової абстракції, індукції та дедукції, а також статистики. Результати. Окреслено перспективні напрями зайнятості та самозайнятості на сільських територіях через розвиток зеленого сільського туризму. В умовах децентралізації владних повноважень і дефіцитів бюджетів, розвиток родових садіб та родових поселень формує реальний базис розвитку територіальних громад. Практична значущість результатів дослідження. У статті обґрунтовано систему заходів розвитку сільських територій через механізм «Родова садиба», що стимулює соціально-еколого-економічну активність мешканців територіальних громад. Основні положення статті використовуються у практиці публічного управління та адміністрування розвитком об'єднаних територіальних громад.*

Ключові слова: державне управління, родова садиба, родові поселення, сільські громади, самоврядування, розумна спільнота, соціальна згуртованість, сільський туризм.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Зміна парадигми, методичних і методологічних підходів у сучасних науках обумовлена посиленням мінливості суспільно-економічного та екологічного середовища в умовах глобалізації й децентралізації владних повноважень у світовій соціально-орієнтованій системі. Еволюційно-генетичні та еколого-генетичні

принципи існування суцього та управління ним на рівні суспільно-господарських принципів визначає потребу врахування міжвидових і внутрішньовидових взаємодій у конкретній агроєкосистемі та людській спільноті відповідно до принципів існування біосфери, що обумовлено функціями індивідів і синтетико-синергетичним ефектом впливу ендогенних та екзогенних чинників на них і суспільство загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічний, зелений, сільський туризму наразі вивчаються вітчизняними й зарубіжними дослідниками з питань активізації локальних ринків, посилення фінансової стійкості територіальних громад, популяризації національної історії та культури, соціально-економічних трансформацій. Ці питання у своїх працях відобразили О. Ареф'єва, Т. Булах, В. Васильєв, В. Гловацька, П. Горішевський, В. Дарчук, О. Дудзяк, А. Єременко, Ю. Зінько, Т. Кальна-Дубінюк, Н. Кудла, Н. Липчук, Т. Лужанська, М. Малік, С. Малахова, С. Мельниченко, М. Рутинський, В. Терещенко, Т. Ткаченко та ін. Сільський туризм як механізм забезпечення сталого розвитку держави є предметом досліджень Г. Дейлі, Д. Л. Медоуза, Д. Х. Медоуза, Й. Рандерса, Р. Солоу, Дж. Форрестера та ін. Серед вітчизняних дослідників теоретико-методологічні засади системного зростання вивчали О. Балацький, О. Веклич, Б. Данилишин, Л. Мельник, І. М. Сотник, С. К. Харічков, Є. В. Хлобистов та ін.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розкриття історико-культурних, соціально-економічних та адміністративно-управлінських основ сільського туризму як проектного підходу в розвитку територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сільській місцевості проживає третина населення країни й зосереджено 80 % земель. Посилення політичної, економічної та екологічної кризи у країні, процеси урбанізації та глобалізації сприяли негативним змінам у демографічній ситуації, морально-культурній деградації й порушенню інституту сім'ї, зниженню рівня здоров'я населення та відповідального ставлення до навколишнього простору, поширенню споживацької психології. Наслідком зміни системи цінностей у життєдіяльності стало скорочення кількості трудових ресурсів, що воліють працювати творчо та з високою віддачею, посилилась міграція сільського населення в міста та за межі країни, що доповнилася циклічними міграційними процесами праці поза межами місць проживання.

Зважаючи, що політика децентралізації передбачає скорочення діючих сільських рад більш ніж утричі до 2020 року спостерігаєть-

ся динаміка концентрації мешканців навколо опорних пунктів із вищим порівняно з іншими територіями рівнем забезпечення зайнятості та інфраструктури. Визнана на рівні держави ще у Стратегії економічного та соціального розвитку на 2002–2004 рр. кризова ситуація щодо низьких рівнів конкурентоспроможності продукції сільського господарства, інвестування та фінансування суспільного сектору, економічної ефективності виробництва, катастрофічного зниження родючості ґрунтів, посилення відмінностей між містом та селом із позиції забезпечення зайнятості, доходності життєдіяльності, інфраструктурного, освітнього, медичного, побутового, комунікаційного, транспортного забезпечення в умовах децентралізації владних повноважень поставило питання щодо потреби формування засад сталого функціонування за активізації внутрішнього потенціалу території як системоутворювального центру громад [1]. Сільський туризм активізує процеси в бізнесі та розвиток територій за рахунок об'єднання зусиль щодо формування локального ринку, посилення комунікацій, становлення «живих» соціальних мереж [2] та прив'язки виробництва до умов конкретної місцевості [3] (табл. 1). Співпраця, у тому числі й міжнародна, у межах екологічного туризму є механізмом забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів [4]. Як одна з найбільш динамічних за темпами зростання галузь екологічного й сільського туризму демонструє позитивну динаміку розвитку на світовій арені та у вітчизняній економіці (галузь займає 7–20 % загального обсягу туристичних поїздок, щорічні темпи приросту – 20–30 %, європейський ринок пропонує 2 млн ліжок-місць, а вітчизняний потенціал оцінюється на рівні 150 тис. туристів на рік [5]). Зайнятість у системі сільського туризму як провідної системи розвитку території позначається не тільки на економічній ситуації, але й на соціально-психологічному стані населення, його здатності до творчості, збалансованого ресурсокористування та стабільності в державі. Розвиток людського потенціалу як визначальної позиції забезпечення якості життя, можливість поліпшити матеріально-житлове становище, доступ до інформаційно-культурних джерел, якісне медичне та освітнє забезпечення сприяють зниженню рівня міграції населення.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «сільський розвиток»

Характеристика	Міський туризм	Сільський туризм
1. Просторове розміщення	Малий простір	Великий простір
2. Чисельність населення	Поселення понад 10 000 осіб	Поселення понад 10 000 осіб
3. Вплив природних чинників	Низький ступінь впливу природних чинників	Високий ступінь впливу природних чинників
4. Стан середовища	Штучне середовище	Природне середовище
5. Види діяльності	Діяльність у закритих приміщеннях	Діяльність на відкритому повітрі
6. Розвиток інфраструктури	Розвинена інфраструктура	Недостатньо розвинена інфраструктура
7. Розмір туристичних споруд	Великі за розміром туристичні споруди	Туристично-рекреаційні та оздоровчі структури, малі туристичні споруди
8. Туроператори	Національні компанії	Місцеві підприємці
9. Проживання персоналу від місця роботи	Співробітники можуть проживати далеко від місця роботи	Постачальники послуг, зазвичай, проживають у місці їх надання
10. Туристичні інтереси компаній	Інтереси компаній-туроператорів підтримуються ними самостійно	Туристичні інтереси підтримуються громадою

Запропоноване ще Р. Редфілдом протиставлення між містом і селом як полярних одиниць [1–2] у силу їх соціально-культурних відмінностей між функціональним характером праці та продуктами виробництва (місто як індустріальний продуцент промислових товарів і послуг, а сільські території – як постачальники сільськогосподарської продукції та людських ресурсів) стало причиною погіршення демографічної ситуації й рівня здоров'я населення (дослідження засвідчили вищий рівень народжуваності та нижчий рівень захворювання, у тому числі на наркоманію, алкоголізм, тютюнопаління, у сільській місцевості, ніж у містах). Родовий уклад у сільській місцевості сприяє збереженню національної культури, історії та традицій, народженню фізично та психологічно більш здорових дітей, дозволяє зберігати сімейні цінності [2–5]. Гармонізація відносин «Людина-Природа» можливе завдяки механізму пермакультурного дизайну в поєднанні споживчих потреб суспільства з відновленням природно-ресурсного потенціалу на основі природодоцільної безвідходної життєдіяльності, поширення відновлюваних джерел енергії, органічного виробництва та біоадекватних методик освіти й виховання, що реалізується через діяльність родових поселень на засадах соціально-екологічного та економічного розвитку в умовах євроінтеграції й децентралізації влади та розвитку особистості [4].

Зважаючи, що в родових поселеннях має місце збереження родового укладу, діє система довідково-інформаційного забезпечення життєдіяльності, ведеться літопис поселення та практика вивчення історико-культурної спадщини населеного пункту й регіону його розміщення, формуються передумови соціально-економічного розвитку туризму, що має позитивні соціально-економічні наслідки реалізації стратегії регіону. У таких поселеннях формується та примножується культурний ландшафт через просвітницьку, освітню й виховну діяльність. Соціально-економічним підґрунтям такого розвитку стануть: мінімізація ризиків зовнішнього залучення капіталу; можливість оплати послуг та одержання продукції, сировини й матеріалів за внутрішньогосподарськими цінами; застосування провідних екологічних програм поширення органічного землеробства; підвищення доходів учасників кооперативу; нарощування обсягів виробництва; розвиток локальної економіки; надання сервісних послуг стороннім суб'єктам; підвищення рівня зайнятості та зниження рівня соціальної напруженості; гармонізація відносин у суспільстві через збагачення практичного та міжкультурного досвіду; панування загальнолюдських цінностей; розширення соціальної інтеграції, розвитку інституту сім'ї як інтегратора й регулятора народонаселення. Туристична діяльність як основа освітнього розвитку поєднана з доступністю інформації, єдністю з життям,

свободою вибору й націлена на довгостроковий розвиток особистості, дозволяє формувати інтереси та прагнення особистості відповідно до загальнолюдських пріоритетів, зокрема духовного розвитку, через становлення переконань (внутрішніх стимулів поведінки).

Факти, які мають місце в суспільстві в Україні та практично на всьому пострадянському просторі, свідчать про нові напрямки й нові форми його розвитку. Не дивлячись на те, що цим процесам усього 10–15 років, вони привернули до себе увагу державних і регіональних органів влади й управління всіх рівнів. Значний інтерес до зазначених явищ виявляють співробітники сфери науки та освіти, а також прості громадяни країни, які бажають включитися в цей процес. Наслідками змін у свідомості населення України зацікавилися вчені та практики ЄС, громадяни багатьох країн світу, які приїжджають для ознайомлення з новими явищами як туристи й волонтери. Родові садиби й родові поселення як нові форми організації самодостатньої життєдіяльності в суспільстві привертають увагу громадян України та зарубіжних країн, учених, педагогів, державних службовців. Це відбувається з тієї причини, що вони використовують нові нестандартні підходи в усіх сферах організації свого життя – виробництві, освіті та вихованні, духовності, безвідходній життєдіяльності. Зокрема, поселенці декларують, що матеріальне виробництво має бути на рівні мінімальному й достатньому для постійного духовного розвитку. Діючими механізмами, які ще до прийняття спеціального закону дозволяють сприяти сфері виробництва, є обслуговувальні кооперативи, задоволенню потреб жителів – споживчі товариства, місцевому самоврядуванню – територіальні громади за сприяння громадських організацій, що зареєстровані на території і складаються з жителів родових садиб. Базовими підходами для реалізації практики виробництва й життєдіяльності є: органічне виробництво (зокрема пермакультурний дизайн); безвідходна життєдіяльність (у тому числі використання поновлюваних джерел енергії); ноосферна освіта й виховання [3–6].

Установи державної влади, наукові та освітні установи розглядають питання, як використовувати родові поселення як майданчики для проведення різного роду семінарів, конференцій (у тому числі й міжнародних), майстер-класів, практичних занять зі студентами, які навчають практиці екологічного господарювання та

життєдіяльності в гармонії із природою і перетворення Землі в ідеальний Простір для проживання Людини, як того хотів Бог. Практично половина запланованого часу у ході таких заходів використовується як туристична функція. Для її забезпечення необхідна відповідна туристична інфраструктура, кваліфіковані в туристичній галузі кадри, планомірна й узгоджена робота з об'єднаними територіальними громадами відповідної території. Позитивна динаміка розвитку ідеї «Родова садиба» (Житомирська область 2001 р. – 1 родова садиба; 2018 р. – 12 родових поселень, в Україні загалом їх налічується на різній стадії становлення близько 100). Тому для напрямку «зелений туризм» – це «клондайк», який стрімко зростає.

Досвід родових поселень Новоград-Волинського району Житомирської області свідчить, що, навіть за відсутності допомоги владних державних і представницьких управлінських структур, вони привернули до себе увагу всього світу та здатні приймати протягом року за кілька тижнів представників понад 20 країн із Європи, Азії, Америки, на волонтерських заходах займаються розвитком дітей у сільських поселеннях, зокрема вивченням іноземних мов, мистецтвом, вправами на логічний розвиток, будівництвом, висадкою дерев тощо. У якості практики зеленого туризму, якщо 40 осіб із різних країн світу (які фактично вже були там), перебуваючи в родовому поселенні в середньому 10 днів, заплатять по 10 євро/день, фінансовий результат такого відпочинку становитиме понад 128 тис. грн. І це без відповідної рекламно-інформаційної роботи. Професійний підхід до надання послуг дозволить створити робочі місця для молоді в туристичній інфраструктурі та примножити доходи громади, які сприятимуть подальшому її розвитку.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Необхідність подальшого проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо реалізації ідеї «Родова садиба» з населенням об'єднаних територіальних громад і товариств власників багатоквартирних будинків, що дозволить досягти узгодженості такої роботи в населених пунктах для зручності людей і формування основ прозорого механізму отримання земельної ділянки, подальшої взаємодії із владою, а також створення сприятливого середовища для стимулювання розвитку процесу відро-

дження сільських територій шляхом використання механізму «Родова садиба». Продовження проведення виховної, освітньої та виробничої орієнтації учнів середніх шкіл дозволяє їх орієнтувати на систему світогляду й цінностей ідеї «родова садиба». Стратегія багатофункціонального використання території Брониківської об'єднаної територіальної громади Житомирської області через використання таких виробничих форм, як комунальні підприємства, кооперативи (обслуговувальні, що складаються з жителів поселень, місцевого населення, студентів, учнів, волонтерів), споживчі товариства тощо сприяє системному поширенню ідеї «Родова садиба» й реальній практиці її впровадження на сільських територіях. Для введення кожної виробничої форми необхідна своя підготовча робота, яка передуює їх створенню.

Культурно-освітня та просвітницька робота з боку жителів родових поселень, у тому числі в питаннях відродження українських звичаїв і традицій, ремесел і промислів, формування екологічного світогляду, духовний розвиток населення сприятиме більш тісній взаємодії у всіх сферах життєдіяльності й посиленню мотиваційної складової щодо планомірного розвитку сільських територій завдяки цілісній системі цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Redfield R., Siger. M. *The Cultural Role of Cities*. – *Economic development and cultural Change*, Chicago, 1954, Vol. 3, No 3, pp. 53–57.
2. Redfield R. The Folk Society. *American Journal of Sociologie*. 1947, January, Vol. 52, pp. 293–308.
3. Plotnikova M. Conceptual Basis for Ukrainian Rural Development. *Regional Formation and Development Studies*. 2015. No 3, pp. 134–144.
4. Plotnikova M. Multifunctional development of territories: innovative approaches to management. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2016. Vol. 38. No. 3, pp. 273–280.
5. Plotnikova M. Green tourism development in smart communities. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. No. 3. Riga: Publishing House “Baltija Publishing”, pp. 203–210.
6. Prysiazhniuk O., Buluy O., Plotnikova M. Cluster approach in administration of rural areas. *Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development*. 2018. No. 40 (2), pp. 118–127.
7. Walker K. D., Plotnikova M. Ecological settlement as a self-government model in rural areas. *Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development*. 2018. Vol. 40. No. 3. pp. 416–423. Article DOI: <http://doi.org/10.15544/mts.2018.39>.

М. Ф. Плотникова, кандидат экономических наук, доцент; **О. Ф. Присяжнюк**, кандидат экономических наук, доцент (Житомирский национальный агроэкологический университет). **Историко-культурные и современные тенденции развития сельского туризма в родовых поселениях.**

Аннотация. Цель статьи является выявление перспектив развития занятости и сельского зеленого туризма в результате реализации идеи «Родовое поместье». Статья посвящена исследованию развития сельского зеленого туризма как перспективного направления социального предпринимательства в условиях объединенных территориальных общин. **Методика исследования.** Методологической основой исследования является качественный анализ, основанный на диалектическом и системном подходах социально-экономических процессов. Основы устойчивого многофункционального развития сельских территорий базируются на использовании инструментов анализа и синтеза, научной абстракции, индукции и дедукции, а также статистики. **Результаты.** Очерчены перспективные направления занятости и самозанятости на сельских территориях через развитие зеленого сельского туризма. В условиях децентрализации властных полномочий и дефицита бюджетов, развитие родовых поместий и родовых поселений формирует реальный базис развития территориальных общин. **Практическая значимость результатов исследования.**

В статье обоснована система мер развития сельских территорий через механизм «Родовое поместье», что стимулирует социально-эколого-экономическую активность жителей территориальных громад. Основные положения статьи используются в практике публичного управления и администрирования развитием объединенных территориальных общин.

Ключевые слова: государственное управление, родовая усадьба, родовое поселение, сельские общины, самоуправления, разумное сообщество, социальная сплоченность, сельский туризм.

M. Plotnikova, Cand. Econ. Sci., Docent; **O. Prisyazhnyuk**, Cand. Econ. Sci., Docent (Zhytomyr national agroecological University). **Historical, cultural and modern trends in the development of rural tourism in family homesteads.**

Annotation. Purpose. The aim of the study is to identify the prospects for the development of employment and rural green tourism as a result of the idea of "Family Homesteads". The article is devoted to the study of rural green tourism as a promising direction of social entrepreneurship in the United territorial communities. **Methodology of research.** The methodological basis of the research is a qualitative analysis based on the dialectical and systematic approaches of social and economic processes of public management of rural areas development. The foundations of sustainable multi-faceted development of rural areas are based on the use of analysis and synthesis tools, scientific abstraction, induction and deduction, statistics. **Findings.** The article illustrates promising areas of employment and self-employment in rural areas through the development of green rural tourism. It also shows the development of family homesteads and family homestead settlements, the formation of the basis development of territorial communities in the conditions of power decentralization and budget deficit. **Practical value.** The article substantiates the measures system for the rural development through the mechanism of "Family Homesteads". The results of the study are used by territorial communities to form a public management mechanism of rural development and to stimulate the effectiveness of socio-ecological and economic interaction of rural residents.

Keywords: public administration, family homesteads, family homestead settlement, rural communities, self-management, smart-community, social cohesion, rural tourism.